

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ

RESEARCH ON THE SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN THROUGH ART THERAPY

У статті висвітлено результати дослідження особливостей соціально-психологічного розвитку дітей дошкільного віку та обґрунтовано ефективність використання арт-терапевтичних методів у корекційно-розвивальній роботі. Автори розглядають соціально-психологічний розвиток як багатогранний процес, що формується під впливом біологічних, соціальних і психологічних чинників, зокрема в період дошкільця, який є критичним для становлення емоційного інтелекту, соціальної компетентності та адаптації. Особливу увагу приділено складнощам, з якими стикаються дошкільники у сфері спілкування та емоційного самовираження, що можуть призводити до тривожності та соціальної дезадаптації. Емпіричне дослідження з використанням проєктивних методик і опитувальників виявило наявність як позитивних, так і проблемних аспектів розвитку дітей, зокрема низький рівень самооцінки, комунікативної гнучкості, соціальної сили. Водночас значна частина дітей виявила високу соціальну зацікавленість і потенціал до ефективної взаємодії. Арт-терапевтична програма, запропонована авторами, складається з трьох етапів і спрямована на розвиток комунікативних якостей, емпатії, рефлексії, самооцінки та індивідуальності. Результати формувального експерименту свідчать про позитивні зрушення у розвитку соціальних навичок, зниження домінантності, підвищення рівня соціальної ідентифікації, зацікавленості у взаємодії та відкритості. Арт-терапія розглядається як ефективний засіб створення безпечного простору для емоційного самовираження, розвитку емоційної чутливості, самопізнання та гармонізації особистості дитини. Підкреслюється важливість її інтеграції у психолого-педагогічну практику дошкільних закладів для забезпечення гармонійного соціального становлення дитини.

Ключові слова: соціально-психологічний розвиток, дошкільний вік, арт-терапія,

комунікативна компетентність, емоційна адаптація.

The article presents the results of a study on the features of the socio-psychological development of preschool children and substantiates the effectiveness of using art therapy methods in correctional and developmental work. The authors view socio-psychological development as a multifaceted process shaped by biological, social, and psychological factors, especially during the preschool period, which is critical for the formation of emotional intelligence, social competence, and adaptive behavior. Special attention is paid to the difficulties preschoolers face in communication and emotional expression, which can lead to anxiety and social maladaptation. The empirical study, conducted with projective methods and questionnaires, revealed both positive and problematic aspects of children's development, such as low self-esteem, limited communicative flexibility, and reduced social power. At the same time, many children demonstrated high social interest and potential for effective interaction.

The proposed art therapy program consists of three stages and aims to develop communicative qualities, empathy, reflection, self-esteem, and individuality. The results of the formative experiment indicate positive shifts in the development of social skills, a reduction in dominance, an increase in social identification, interest in interaction, and emotional openness. Art therapy is viewed as an effective tool for creating a safe space for emotional self-expression, developing emotional sensitivity, self-awareness, and personal harmonization. The article emphasizes the importance of integrating art therapy into preschool psychological and educational practices to ensure the harmonious social development of the child.

Key words: socio-psychological development, preschool age, art therapy, communicative competence, emotional adaptation.

УДК 159.9.01 – 025.13
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.72.2.4>

Мельничук М.М.

к.психол.н., доцент кафедри психології
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка

Рева М.М.

к.психол.н., доцент кафедри психології
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка

Актуальність дослідження проблеми соціально-психологічного розвитку дітей дошкільного віку засобами арт-терапії зумовлена зростаючими викликами, які постають перед сучасною системою виховання та освіти. Соціально-психологічний розвиток дошкільників є фундаментальним етапом формування особистості, оскільки саме в цьому віці відбувається активне засвоєння соціальних норм, розвиток комунікативних навичок, емоційної регуляції та самосвідомості. З огляду на стрімкі соціокультурні зміни, поширення цифрових технологій, урбанізацію та зміну характеру дитячого дозвілля, все частіше фіксуються проблеми емоційної нестабільності, труднощі у встановленні міжособистісних контактів, низький рівень розвитку емпатії та складнощі у соціальній адаптації. Ці фактори зумовлюють необхідність пошуку

ефективних підходів до підтримки соціально-психологічного розвитку дітей, одним із яких є арт-терапія.

В українському контексті значний внесок у розвиток арт-терапії зробили такі науковці, як Л. Долинська, І. Медведєва та Т. Зінкевич-Євстигнеєва, які досліджували роль творчих методик у гармонізації психоемоційного стану дітей. Однак, попри широку практику застосування арт-терапевтичних методик, питання їхньої інтеграції в освітній процес дошкільних закладів потребує подальшого опрацювання.

Соціально-психологічний розвиток – це складний і багатогранний процес, який охоплює зміни в психіці людини протягом життя. У психологічній літературі [1; 2; 4; 7] це поняття досліджується через різні теорії, що пояснюють механізми, фак-

тори та етапи формування психічних функцій, таких як мислення, пам'ять, емоції, мотивація і свідомість. Важливу роль у психічному розвитку відіграють як біологічні, так і соціальні фактори, що впливають на становлення особистості.

Сучасні підходи до вивчення соціально-психологічного розвитку враховують вплив біологічних (генетика, нейрофізіологія), соціальних (вплив сім'ї, школи, суспільства) та психологічних факторів (темперамент, мотивація). Крім того, важливим аспектом, зазначає С.Д. Максименко [7] є здатність мозку до пластичності, що дозволяє людині продовжувати розвивати свої когнітивні та психічні функції на всіх етапах життя. Таким чином, соціально-психологічний розвиток є комплексним процесом, що відображає взаємодію між біологічними основами та соціальною реальністю, формує пізнавальні та емоційні можливості людини.

За Ю.З. Гільбух [6] дошкільний вік є особливо важливим періодом у житті дитини, адже саме в цей час закладаються основи її майбутнього емоційного інтелекту, соціальної компетентності та адаптивної поведінки.

Одним із ключових аспектів соціально-психологічного розвитку дитини є її здатність до спілкування, встановлення міжособистісних контактів та формування соціальної ідентичності. Дошкільник активно пізнає навколишній світ, вдосконалює мовлення, розширює словниковий запас та набуває навичок рефлексії. У цей період важливу роль відіграє сюжетно-рольова гра, яка дозволяє дитині моделювати реальні життєві ситуації, розвивати уяву, співпереживання та взаємодію з однолітками.

Емоційний розвиток дитини стверджує В.В. Войтко [4] безпосередньо впливає на її соціальну поведінку та здатність до регуляції власних почуттів. Важливим фактором є формування моральних почуттів, таких як емпатія, співчуття, відповідальність. Дитина поступово навчається оцінювати власні дії та прогнозувати наслідки своєї поведінки. Проте, якщо у цей період виникають труднощі у спілкуванні чи емоційному самовираженні, дитина може зіткнутися з почуттям тривожності, страху, невпевненості.

З огляду на ці особливості, надзвичайно важливим є пошук ефективних методів соціально-психологічної корекції та підтримки розвитку дошкільників. Одним із таких методів є арт-терапія, яка дозволяє дитині вільно виражати свої переживання, долати внутрішні конфлікти та розвивати соціальні навички через творчість. Арт-терапія не лише сприяє розвитку емоційного інтелекту, а й допомагає дитині адаптуватися до соціального середовища, розширюючи її комунікативні можливості.

Застосування арт-терапії в роботі з дошкільниками дає змогу розв'язувати широкий спектр проблем: знижувати рівень тривожності, розвивати впевненість у собі, покращувати емоційний стан і формувати позитивну самооцінку. У процесі

арт-терапевтичних занять діти набувають важливих соціальних навичок, зокрема здатності до командної роботи, взаєморозуміння, довіри та відкритості [2].

Крім того, арт-терапія допомагає у розвитку когнітивної сфери, оскільки активізує уяву, творче мислення, сприяє розвитку мовлення та здатності до символічного узагальнення. Взаємодія із зображувальним мистецтвом, музикою, театральними імпровізаціями стимулює активність мозку, сприяючи розвитку логічного та асоціативного мислення [1].

Таким чином, соціально-психологічний розвиток дошкільників є процесом, що потребує комплексного підходу та врахування індивідуальних особливостей кожної дитини. Арт-терапія виступає ефективним інструментом, що дозволяє гармонізувати цей розвиток, забезпечити емоційний комфорт дитини, зміцнити її соціальні зв'язки та сприяти успішній адаптації до майбутнього життя у суспільстві.

Наше емпіричне дослідження відбувалося у два етапи.

На першому етапі проведено констатувальне дослідження соціально-психологічного розвитку дітей дошкільного віку, у ході якого проаналізовано систему їхніх міжособистісних ставлень, комунікативних цінностей та соціально значущих характеристик. Для цього була сформована вибірка, яка включала 60 дошкільників (35 дівчат та 25 хлопців) – вихованців Комунального закладу «Розсошенський заклад дошкільної освіти (дитячий садок) «Яблунька» Щербанівської сільської ради Полтавського району Полтавської області.

На другому етапі здійснено формувальне дослідження, спрямоване на розвиток соціально-психологічних характеристик дошкільників засобами арт-терапії. В межах цього етапу діти були розподілені на дві групи. Перша – експериментальна – включала 30 дошкільників, які брали участь у спеціально організованих ігрових заняттях та арт-терапевтичній психокорекційній роботі, спрямованій на сприяння їхньому соціально-психологічному розвитку. Друга – контрольна група – також складалася з 30 дошкільників, які не залучалися до корекційних занять.

Для дослідження особливостей соціально-психологічного розвитку дітей дошкільного віку засобами арт-терапії пропонуються проєктивні методики та опитувальники. В емпіричному дослідженні використані наступні методики: методика вивчення сфери міжособистісних стосунків дитини (Р. Жиль); тест «Рівень співпраці в дитячому колективі» (за описом Н.Г. Лусканової) та «Символічні завдання на виявлення «соціального Я» (Б. Лонг, Р. Циллер і Р. Хендерсон) [4].

За результатами констатувального етапу проведеного емпіричного дослідження встановлено, що більшість дошкільників відкриті до соціальної взаємодії, активно прагнуть до спілкування та виявляють високий рівень пізнавальної активності.

Водночас частина дітей стикається з труднощами у встановленні соціальних контактів, демонструє комунікативну закритість або схильність до домінування та порушення соціальних норм. Особливу увагу слід приділити дітям із низьким рівнем комунікативної спрямованості, труднощами у взаємодії з ровесниками та негативним ставленням до вихователів, оскільки це може впливати на їхню подальшу соціальну адаптацію. Отримані дані підкреслюють важливість використання арт-терапевтичних методів для корекції та розвитку соціальних навичок дошкільників.

Окрім цього дослідження виявило різноманітність комунікативних цінностей дошкільників, що впливає на їхню соціалізацію та взаємодію з оточенням. Значна частина дітей демонструє високий рівень рефлексії та діалогічності, що сприяє ефективному спілкуванню, співпраці та розумінню позицій інших. Водночас у частини дошкільників спостерігається егоцентричність, недостатня соціальна чутливість і низька орієнтація на групові інтереси, що може ускладнювати їхню адаптацію. Отримані результати підкреслюють необхідність роботи над розвитком емпатії, комунікативної гнучкості та усвідомлення соціальних норм для гармонійного формування особистості.

Водночас дослідження виявило як позитивні, так і проблемні аспекти соціально-психологічного розвитку дошкільників. Значна частина дітей демонструє низьку самооцінку, слабо виражену соціальну силу та недостатньо сформовану ідентифікацію з соціальним оточенням, що може ускладнювати їхню адаптацію та взаємодію. Водночас багато дошкільників мають високу соціальну зацікавленість, що сприяє їхній інтеграції у групу. Високий рівень егоцентричності є типовим для цього віку, але може свідчити про труднощі у прийнятті перспективи інших. Результати підкреслюють важливість підтримки дітей у розвитку впевненості, самовираження та соціальних навичок.

Для покращення соціально-психологічних характеристик дошкільників нами розроблено та апробовано корекційну програму з арт-терапії. Особлива роль даного методу у соціально-психологічному розвитку дошкільників засобами арт-терапії пояснюється тим, що групові розвиваючі заняття та заняття з арт-терапії є певною мірою моделюванням різноманітних ситуацій комунікації, що відбуваються у процесі спільної діяльності дітей та дають можливість підвищити рівень їх соціально-психологічного розвитку.

Метою запропонованої розвивальної програми є розвиток комунікативних якостей дошкільників.

Запропонована програма включає три складові: 1) початковий етап роботи, який передбачає знайомство дітей в межах занять та окреслення цілей, завдань і особливостей роботи під час проходження розвивальних занять; 2) основну частину розвивальної роботи передбачає розвиток комунікативних навичок дошкільників, формування у них якостей комунікативної компетентності, збага-

чення адаптаційних навичок та підвищення рівня соціально-психологічного розвитку в дитячому колективі; 3) завершальну частину, що передбачає підведення підсумків корекційної роботи, отримання зворотного зв'язку з приводу її виконання від учасників і педагога.

Результати формувального дослідження підтверджують ефективність арт-терапії у розвитку соціально-психологічних якостей дошкільників завдяки її впливу на емоційне самовираження, зниження психологічної напруги та формування навичок соціальної взаємодії.

Заняття з арт-терапії сприяли покращенню комунікативних навичок дітей експериментальної групи, що проявилось у зростанні допитливості, відкритості до взаємодії та позитивного ставлення до значущих дорослих. Використання творчих методів дозволило дітям легше адаптуватися до соціального середовища, розвинути навички слідування нормам поведінки та прийняття групових правил.

Одним із ключових механізмів позитивного впливу арт-терапії є створення безпечного простору для самовираження, де діти можуть вільно передавати свої емоції через творчість. Це сприяє зниженню тривожності, подоланню страху перед комунікацією та формуванню впевненості у власних соціальних діях. Арт-терапевтичні техніки, такі як малювання, ліплення, театралізовані ігри, допомагають дітям краще розуміти власні емоції та переживання інших, що зміцнює їхню емпатію та соціальну чутливість.

Важливим результатом є також зниження рівня домінантності та комунікативної закритості, що свідчить про покращення здатності дітей до співпраці, зменшення агресивних або замкнених реакцій у взаємодії з оточуючими. Це пояснюється тим, що арт-терапія стимулює розвиток емоційного інтелекту та соціальної рефлексії, дозволяючи дітям усвідомлювати й регулювати власну поведінку в соціальному контексті.

Результати дослідження підтверджують ефективність арт-терапевтичної корекційної програми у розвитку комунікативних навичок та соціальної компетентності дошкільників. Основний механізм позитивного впливу арт-терапії полягає у створенні емоційно безпечного середовища, яке сприяє розвитку самовираження, емпатії та рефлексії. Завдяки використанню творчих методів, таких як малювання, ліплення, драматизація та музикотерапія, діти навчилися краще розуміти власні почуття, усвідомлювати цінність іншого як рівноправного учасника взаємодії та будувати комунікацію на основі взаєморозуміння.

Суттєве покращення показників рефлексії свідчить про те, що діти експериментальної групи стали більш здатними аналізувати свої вчинки, оцінювати їх відповідність соціальним нормам та враховувати емоційний стан партнера по взаємодії. Це є важливим кроком у формуванні соціальної зрілості, оскільки розвинена рефлексія допо-

магає коригувати власну поведінку та будувати гармонійні стосунки з оточуючими.

Підвищення рівня діалогічності означає, що діти навчилися не лише висловлювати власні думки, а й активно слухати, враховувати точку зору іншого та вибудовувати комунікативну взаємодію на основі рівноправного обміну. Це свідчить про розвиток навичок ефективного спілкування, які є важливими для подальшої соціальної адаптації.

Крім того, участь у програмі сприяла формуванню вищого рівня орієнтації на цінність особистості партнера, що проявилось у здатності дітей визнавати унікальність кожного учасника взаємодії, враховувати його почуття та потреби. Така зміна свідчить про розвиток емпатії та соціальної чутливості, що є ключовими елементами успішної соціалізації.

Результати дослідження підтверджують ефективність арт-терапевтичної програми у розвитку соціально-психологічних характеристик дошкільників. Основний механізм її впливу полягає у використанні творчих методів, які сприяють емоційному розкриттю, самовираженню та розвитку навичок соціальної взаємодії.

Арт-терапія створює безпечний простір для спонтанного прояву емоцій, усвідомлення власних переживань та прийняття інших учасників взаємодії. Підвищення рівня соціальної зацікавленості свідчить про те, що діти стали більш відкритими до взаємодії, прагнуть до спілкування та активніше залучаються до групових процесів. Це стало можливим завдяки арт-терапевтичним технікам, що стимулюють спільну діяльність, взаємодію та обмін емоціями в процесі творчої роботи.

Посилення соціальної ідентифікації вказує на те, що діти почали краще усвідомлювати себе як частину соціальної групи, відчувати приналежність до колективу та приймати його цінності й норми. Арт-терапія сприяла цьому через кооперативні вправи, які дозволяли дошкільникам знаходити спільні риси з оточуючими та розвивати почуття єдності.

Зростання рівня самооцінки та сили у соціальних стосунках відображає впевненість дітей у своїх можливостях, усвідомлення власної значущості у комунікативних ситуаціях та здатність до самостійного прийняття рішень. Арт-терапія підтримувала цей процес через позитивне підкріплення, можливість виразити себе у творчих завданнях та отримати схвальну реакцію від дорослих і однолітків.

Підвищення рівня індивідуальності свідчить про розвиток у дітей усвідомлення власної унікальності,

незалежності у судженнях та поведінці. Використання арт-терапевтичних технік, які акцентували увагу на самовираженні та особистісній самобутності, сприяло розумінню дітьми своєї індивідуальності та вмінню відстоювати власну думку.

Зниження рівня егоцентричності є одним із ключових досягнень арт-терапії. Це свідчить про те, що діти стали більше враховувати інтереси інших, відкрилися до співпраці та почали розуміти соціальні очікування. Арт-терапевтичні практики, що включали рольові ігри, колективні творчі завдання та обговорення емоцій, допомогли дітям вийти за межі власних потреб та навчитися бачити ситуацію з позиції інших людей.

Ефективність розробленої програми доводиться також відсутністю суттєвих зрушень за показниками серед дітей контрольної групи.

Разом із тим, дана проблема не є остаточно вирішеною та потребує подальших вивчень. Зокрема, увага автора буде прикута до вивчення специфіки комунікативної мотивації дітей за результатами застосування каністерапії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біда С.О. Базові емоції: поняття та види. Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Вип.16. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. С. 35–46.
2. Буркало Н. І. АРТ-терапія в сучасній психології. *Психологічний часопис*. 2019. Т. 5, № 9. С. 189–204.
3. Вайнер М.Е. Емоційний розвиток дітей: вікові особливості, діагностика та критерії оцінки. *Корекційно-розвиваюча освіта*. 2008. № 4. С. 62–64.
4. Войтко В.В. Емоційні порушення в дитячому віці та їх корекція [методичні рекомендації]. Кіровоград : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2016. 60 с.
5. Вознесенська О.Л. Арт-терапія як засіб психо-соціального відновлення особистості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4. С. 28–34.
6. Гільбух Ю.З., Коробко С.Л. Готовність дитини до школи. К.: Гавник, 2004. 318 с.
7. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
8. Молодушкіна І.В. Загадковий світ емоцій. Розвиток емоційної сфери дошкільників. Х. : Вид. група «Основа», 2011. 207 с. (Серія «Творчому педагогу»).
9. Печенко І.П. Організаційно-педагогічні умови формування соціальної компетентності дітей 5-7 років. *Вісник Київського міжнародного університету*. Випуск II. К. : Правові джерела, 2002. 291с.